

Колдонулган адабияттар:

1. **Адышева, Т.Ж.** Кылы үзүлгөн комузум [Текст] / Т.Ж. Адышева // Чыгармалар жыйнагынын бир томдугу. - Ф.: Кыргызстан, 1987.
2. **Айтматов, Ч.Т.** Биз дүйнөнү жаныртабыз, дүйнө бизди жаныртат [Текст] / Ч.Т. Айтматов. - Ф.: Кыргызстан, 1988.
3. **Артыкбаев, К.** Чыгармалар жана ойлор [Текст] / К. Артыкбаев - Ф.: Кыргызстан, 1974.
4. **Адышева, Т.Ж.** Ырлар жана поэмалар [Текст] / Т.Ж. Адышева - Ф.: Кыргызстан, 1979.
5. **Даутов, К.** Уникалдуу феномен [Текст] / К. Даутов - Ф.: Ала-Тоо, 1989.- №9.- 159б.
6. **Тургунбаев, С.** Замандаштын дүйнөсү [Текст] / С. Тургунбаев - Ф.: Кыргызстан, 1997.
7. **Рысалиев, К.** Кыргыз ырларынын түзүлүшү [Текст] / К. Рысалиев - Ф.: Мектеп, 1963.

Поступила в редакцию 16.06.2021г.

УДК: 82

Сулайманова М.И.

докторант Андиганского государственного университета, Республика Узбекистан

**КЫРГЫЗ - ӨЗБЕК ЭЛДИК ЫРЛАРЫНДА СӨЙКӨ ОБРАЗЫНЫН БЕРИЛИШИ
ЖАНА АГА БАЙЛАНЫШТУУ ЭЛДИК ИШЕНИМДЕР**

Бул макалада кыргыз жана өзбек элинин элдик ырларында сөйкө образынын берилиши жана эки элдин күндөлүк турмушундагы сөйкөгө байланыштуу кеңири тараган элдик ишенимдер изилдөөнүн предмети катары каралат. Эки элдин байыртадан келе жаткан сөйкө менен байланыштуу болгон салтынын этнографиялык статусун көтөрүү, аны элдик ырлардагы образын талдоо макаланын негизги максаты болуп саналат. Байыркы үрп-адаттарыбызды, элдик ишенимдерибизди бүгүнкү көз караш менен кароо макаланын актуалдуулугун көрсөтөт. Маселени изилдөөдө элибиздин улуттук тарбияга байланыштуу көз караштары жана ушул методологияга таянган абалда ар тараптуу анализдеп, салыштырма усулу колдонулду. Макаланын жайынтыгында кыргыз жана өзбек элдеринин асем буюмдары байыркы маданиятыбыздын ажырагыс бөлүгү катары улуттук жүзүбүздү көрсөтүшү, ошондуктан да алар жөнүндө билүү, аларга байланыштуу болгон элдик көз караштарды, элдик ишенимдерди кадырлоо бүгүнкү жаштардын руханий милдети экендиги эскертилет. Макаладагы ой-пикирлерден жаштарга улуттук тарбия берүү максатында колдонууга сунушталат.

Негизги сөздөр: элдик ыр; үрп-адат; зергер буюмдары; образ, зергер; сөйкө; магия; ишеним; дарымдар; тумар.

**КЫРГЫЗСКИЕ И УЗБЕКСКИЕ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ И РОДСТВЕННОЕ
ДОВЕРИЕ**

В статье рассматривается изображение серег в кыргызских и узбекских народных песнях и представления двух народов о серьгах в повседневной жизни. Целью этой статьи является повышение этнографического статуса древних традиций двух народов, связанных с серьгами, анализ их изображения в народных песнях. Взгляд на кыргызские древние традиции и верования с современной точки зрения определяет актуальность статьи. При исследовании проблемы был использован метод сравнительного анализа, который был основан на народных представлениях о национальном воспитании. В конце статьи сказано, что ювелирные украшения кыргызского и узбекского народов как неотъемлемая часть древней культуры отражают национальную самобытность данных народов, поэтому долг современной молодежи - знать о них, ценить связанные с ними народные верования. Информация из статьи рекомендуется использовать в процессе национального воспитания молодежи.

Ключевые слова: песня; ритуал; традиция; образ; ювелир; серьги; магия; вера; дарымдар; амулет.

KYRGYZ AND UZBEK PEOPLE'S SONGS AND RELATIVE TRUST

In this article are given the character of earrings in Uzbek and Kyrgyz national songs. The article includes invention object of conviction about earrings in the daily life of nations. The main aim of this article consists of the ancient traditions of two nations which connected with earrings and to rise the ethnographic model and to analyse the character in the national songs. Looking through nowadays sight notes the importance of this article. According to open this article analysed all sides of national behavior and methodology and used the comparative direction of analyse. At the end of article is said the jewellery things of Uzbek and Kyrgyz nations and their part of our life end shown our national customs. That's why to know and to respect them the duty of every youth and recommended of use giving national education and bringing up future generations.

Key words: song; tradition; image; jewellery things; earrings; magic; conviction; sorcery; amulet.

Коомдук турмушубуздун ар түрдүү тармактары менен байланыштуу болгон элдик ырларыбыздын кайталангыс көркөм мазмундуулугун, таасирдүүлүгүн арттырууда зергер буюмдарынын, анын ичинде сөйкөнүн мааниси зор. Өзбек элдик ырларын изилдөөчү А.Мусакулов өзүнүн «Ўзбек халк лирикаси» аттуу эмгегинде: «Ырларда кулак да тилге алынат. Бирок элдик лирикада кулакка тагылуучу металл буюмдар көп күүгө салынат» - [6,130] деп айткан.

Сөйкө – бул кыз-келиндердин кулакка тага турган асем буюму. Кыргыздарда да, өзбектерде да сөйкө тагууга байланыштуу кулак көзөө адаты бар. Бул көпчүлүк элдер арасында сакталып калган жана азыркы күнгө чейин келе жаткан байыркы адаттардан бири болуп саналат. Ошонун ичинде бул адат кыргыз жана өзбек элдерине да мүнөздүү болуп, тарыхый жактан магиялык мааниге да ээ. Кулак көзөө эркек балдарга эмес кыздарга гана таандык. Өзбектерде эгер уул баланын кулагы тешилген болсо, бул кандайдыр бир магиялык максат менен ишке ашырылган. Мисалы, бала көрбөгөн аялдар балалуу болуу максатында өз туугандарынын уул баласынын кулагын көзөп, төңөлүк (тегерек сөйкө) тагышкан. Кыргыздарда итти ар кандай жамандыктардан сактайт деп ишенишкен жана иттин жүнү менен тиштеринен тумар жасап балдарга тагып коюшкан. Себеби баласы турбаган аялдар жаңы төрөлгөн наристенин кулагын көзөп, иттин жүнүн көзөлгөн кулактан өткөрүп коюшкан. Айрыкча сары иттин жүнү өзгөчө күчкө ээ деп ишенишкен [3,788] Бирок индиялык эркектерде бул адат эркекке да, аялга да бирдей таандык.

Өзбектерде эрте жазда, чабалекей келгенге чейин кулак көзөлөт. Эгерде бул иш чабалекей келгенден кийин аткарылса, кулак жыртылып, жагымсыз көрүнүштү пайда кылат деп ырымдашкан. Бул адат кыргыздарга да таандык. Чабалекей келгенге чейин кулак көзөлүшү керек, эгерде кийин көзөлсө, кулак сиркенектеп жараларды пайда кылып, азап берет. Мындай ырымдар чындап эле турмушта болгондугу үчүн жалпыга бирдей тааныш болгон ырым болуп саналат. Ушул жерде бир нерсени эскерте кетсек. Өзбек элинин дарымдарында чабалекей тууралуу мындай маалыматтар бар: “Ар жазда чабалекейди күтүп, аны көзгө сүртсө, ар кандай көз ооруларынан жыл бою сактайт. Ошондуктан да жашы өткөн адамдар көзүм жакшы көрсүн деп көздөрүнө чабалекейдин канатынын бир талын сүртүшкөн” [5,33]. Бирок көр чабалекей адамдарга жамандыкты тилегендиктен, аны жакындарына жолотушкан эмес. Мындай элдик ишенимдер атайын айтымдар түрүндө өзбек элинин оозеки чыгармачылыгында да сакталып калган.

*Қалдирғоч, дер ғоч-ғоч,
Эшигингни оч-оч,
Эшигингни очмасанг,
Туйнигингдан кираман.
Аталангни ичаман,
Аталангни ичволиб,
Суғурлайманда қочаман.
Мен кетаман узоққа,
Алтоқ-шалтоқ,
Күзинг бұлар шалтоқ... [5,34]*

Көр чабалекей адамдарга жамандықты каалоо менен бирге көз оорусун да тилейт экен. Ошол себептен болсо керек кулакты да чабалекей келгенге чейин көзөө жакшы болот. Себеби эрте жазда келген чабалекейлердин ичинде көр чабалекейлер да болушу ыктымал. Ошондуктан бул ишеним кулактын жара болушуна алып келет деген ырым ушул күнгө чейин сакталып калса керек. Бул ишеним кыргыздар арасында да кеңири тараган ырымдардан болуп саналат. Азыркы күндө кулак көзөөдө жаңыча ыкмалар колдонулат. Бирок бул ыкма да чабалекей келгенге чейин ишке ашырылат.

Сөйкө кайсыл элдин аялы болбосун кулакка тагылуучу асем буюму катары каралат. Өзбектер сөйкөнү “**исирға**” жана “**зирак**”, “**сирға**” деген наамдар менен аташат. Бул аталыштар элдик ырларында да орун алган.

Ал эми кыргыздарда сөйкө деп аталат. Күндөлүк сөйкөлөргө караганда той-тамашаларда атайын тагылуучу сөйкөлөр башкалардан кооздугу менен айырмаланып турат. Аялдарга жарашып турган сөйкөлөр, алардын сулуулугуна дагы да кош сулуулукту ыйгарат. Мына ошол себептен аларды, башкача айтканда, аялдардын сулуулугун ырдап жаткан кезде, кошумча көрк берген асем буюмдар да күүгө салынат.

*Заргарга **сирға** бериб,
Тузатайлик ёр-ёр.[4,31]
Ёрим обкелган **зирак**, гулёр,
Тақсам чаккамга ботар, гулёр. [4,40]*

Кыргыздарда сөйкөнүн жергиликтүү диалектилерде сырға деген аталышы кездешет. Бирок көбүнчө сөйкө деген терминдин колдонулушу кеңири учурайт.

*Алтындан **сөйкө** такканбыз,
Ай тийгизбей бакканбыз.
Күмүштөн **сөйкө** такканбыз,
Күн тийгизбей бакканбыз.*

Өзбектерде сөйкөнүн бир түрү “болдоқ” деп аталат.

*Олма ўзи осилди,
Болдогидан кесилди.
Келиной деган кўчага
Шам чироқлар осилди. [2,193]*

Өзбек жана кыргыз элдеринин элдик ырларында сөйкөнүн ар түрдүү образдарда берилишин көрүшүбүз мүмкүн. Себеби жакын коңшу жашаган, бири-биринен кыз алып

кыз берген бул эки элдин маданий турмушуна байланыштуу болгон мындай буюмдар кудачылык мамилелери аркылуу бири-бирине өткөндүгүнө шек жок.

Бул эки элдин үрп-адаттарын салыштырсак, өзбектерде да кыргыздарда да кыз үйүнө барган жуучулар кыз макул болгондон кийин атайын аталып алынган сөйкөнү кызга тагышат.

Сөйкө салуу – кыз баланын бойго жеткендигинин белгиси. Сөйкөлүү кыздар башы байланган эсептелет. Бул белги кыздын ээлегендиги жана турмушка чыга тургандыгы жөнүндө кабар берип турат.

Өзбекстанда жашаган кыргыз элдери арасында мындай ишеним бар: ээленген кыздар кулагындагы күйөө жак тагып кеткен сөйкөсүн чечпестиги керек. Эгер чечсе эки жаштын ортосуна кандайдыр бир суукчулук түшүп калышы мүмкүн деп ишенишкен жана бул ырымга моюн сунушкан.

Аялдар гана эмес, алардын асем буюмдары да мурдатан эле күүгө салынып келген. Муну биз кыргыз болсун, өзбек болсун, алардын элдик ырларында ырдалгандыгын көрүшүбүз мүмкүн.

*Кырчын, кырчын, кырчын тал,
Кырчын талга жалкың сал.
Жылкың миңге жеткенде,
Кыз балага сөйкө сал.*

Сөйкө кыз узатууга байланыштуу элдик ырларда гана эмес, кыргыз элинин кошокторунда да орун алган.

*Алтындан сөйкөм шарк эткен,
Айдай бир жаркып сен жүрсөң,
Анда бир жүрөк зарк эткен.
Күмүштөн сөйкөм шарк эткен,
Күлүп жайнап сен жүрсөң,
Анда бир жүрөк зарк эткен [1,22].*

Мисалдан көрүнүп тургандай, дүйнөдөн кайткан инсандын кадыр-баркы алтын, күмүш сөйкө сымал кымбат экендигин айтылып жатат. Кыргыз элинин кошокторунун тексти өлгөн адамдын аял же эркектигине карата түзүлгөн. Башкача айтканда, текстте асем буюмдар да ошого байланыштуу сыпатталат:

*Күмүш кемер белинде,
Бел кайышкан датка атам [1,61].
Алтындан сөйкө сырга сал,
Азаттуу атам үнү деп,
Баш көтөрүп кулак сал.
Күмүштөн сөйкө сырга сал,
Күйүттүү атам үнү деп,
Баш көтөрүп кулак сал [1,17].*

Мисалдан көрүнүп тургандай, эркектерге **кемер**, аялдарга карата **сөйкө** колдонулуп жатат. Себеби кемер эркектердин, сөйкө аялдардын буюму болгондуктан да эркекке карата кемер, аялга карата сөйкө сөзү колдонулду. Дүйнөдөн кайткан адамдын канчалык барктуу

адам экендигин күчөтүү максатында күмүш, алтын сыяктуу кымбат баалуу металлдар да сөйкө сөзү менен айкашып келе жатат.

Жыйынтык

Сөйкөгө байланыштуу салттар кыргыздар арасында да, өзбектер арасында да байыртадан келе жаткан салт болуп, өзүнчө этнографиялык мааниге ээ. Ошону менен бирге, эки элдин асем буюмдары байыркы маданиятыбыздын ажырагыс бөлүгү катары улуттук жүзүбүздү көрсөтөт. Ошондуктан да алар жөнүндө билүү, аларга байланыштуу болгон элдик көз караштарды кадырлоо бүгүнкү жаштардын руханий милдети болуп саналат.

Колдонулган адабияттар:

1. Кошоктор. Эл адабияты сериясынын 21-тому. ББК 82.3 (2Ки).-Б.: Шам, 2002. - 309 б.
2. **Собиров, О.** Келиной кўшиқлари. Халқ кўшиқлари ва терминлари [Текст] / О.Собиров.- Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. - 240 б.
3. Кыргыздын улуттук маданияты. УДК 008 (575.2).- Бишкек, 2012.
4. **Мардонова, Г.** Ўзбек халқ кўшиқлари [Текст] / Г. Мардонова.-Тошкент: Ўзбекистон, 2015. - 133 б.
5. **Мирзаева, С.Р.** Ўзбек халқ афсун дуоларининг тематик таснифи (дорулфунуннинг ўзбек тили ва адабиёти бўйича муаллимлар тайёрловчи бўлимига ўқув методик қўлланма) [Текст] / С.Р. Мирзаева.- Андижон, 1992. - 45 б.
6. **Хаджиматова, Н.А.** Художественно-материальная культура узбекского народа на примере головного убора тюбетейка [Текст] / [Н.А. Хаджиматова, Г.Т. Максытова, Ж.А. Жээнбекова] // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУУ, 2010. – №1. – С. 24 – 27.
7. **Кедейбаева, Ж.А.** Особенности восприятия мира древних кыргызов [Текст] / Ж.А. Кедейбаева, Ж. Жанибек кызы // Наука. Образование. Техника.- Ош: КУУ, 2014. - №2. – С. 64 – 66.
8. **Турдугулова, К.М.** Түрк элдеринин тили, адабияты менен маданиятынын эволюциялык өнүгүү этаптары [Текст] / К.М. Турдугулова // Наука. Образование. Техника.- Ош: КУУ, 2014. - №3. – С. 103 – 106.

Поступила в редакцию 3.06.2021г.

УДК: 81

Шакирова М.Р.

к.ф.н., доцент Джалал-Абадского госуд. унив. им. Б.Осмонова, Кыргызская Республика

Калыбекова З. С.

к.ф.н., доцент Джалал-Абадского госуд. унив. им. Б.Осмонова, Кыргызская Республика

К.К. ЮДАХИНДИН КЫРГЫЗЧА-ОРУСЧА СӨЗДҮГҮНӨ ТЕРМИНДЕРДИН КИЙИРИЛИШИНДЕГИ АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕР

Изилдөөнүн максаты болуп К.К.Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүнө» терминдердин киргизилиши - бардык эле илимдердин тармагы боюнча терминдердин киргизилбегендиги, себептери, кандай кырдаалдардан улам илимдин айрым тармактарындагы терминдер арбын, айрым тармактардын терминдери дээрлик киргизилбей калгандыгы тууралуу сөз кылуу. Сөздүк жаралып жаткан учурдагы кыргыз элинин турмушундагы социалдык-саясий, маданий-экономикалык жана илимий-техникалык жаңылыктар, жетишкендиктер, элдин турмуш-тиричилигиндеги жаңыча өзгөрүүлөр терминдердин сөздүккө кийирилишинде чоң роль ойногондугун көрсөтүү. Ошол максатта айрым терминдердин орус тили аркылуу келип киргендеги турпатынын сакталып жазылышы тууралуу да айтылып, сөздүккө камтылган терминдердин ичинен айыл чарба тармагына, физикага, астрономиялык илимге, театр, кино, музыка, сүрөт, спорт өнөрлөрүнө тиешелүү терминдерден мисалдар келтирилип, айрымдары талкууга алынды.